

ערב יום כיפור

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

הנה יש לעיין בדין הצום ביוה"כ, האם יסודו בגדר מחודש דנצטוינו להיות מעונים, ונאסר עלינו יתובי דעתא, ואין האכילה אלא אמצעי לעינוי וביטולו, או שמא נאסרו עלינו האכילה והשתיה וכאילו אמרה תורה לא תאכלו ולא תשתו, אלא שהתורה אסרה האכילה בלשון עינוי ללמדנו שאין השיעור כזית ככל אכילה שבתורה אלא כותבת שהוא שיעור יתובי דעתא.

דיש לדחות דחו"ל נקטו נפ"מ ברורה וגמורה לענין השיעור, אך אפשר דאכן יש בזה גדר יסודי שיש בו נפ"מ גם לענינים אחרים, מ"מ נלענ"ד דנטיית הסוגיא בפשטותה משתמעת דבאמת יש בזה איסור אכילה ושתיה אלא ששיעורה כשיעור יישוב דעתו של אדם כמבואר.

וכן נראה לכאורה גם ממה דפשוט בגמ' ביומא (ע"ד ע"א) דלר' יוחנן דחצי שיעור אסור מה"ת בכ"מ וילפינן מ"כל חלב" ה"ה דאסור מה"ת ביוה"כ, ואת"ל דאין כאן איסור אכילה אלא גדר חדש של עינוי שאין האכילה בו אלא מעין היכי תמצי ואמצעי, לא מסתבר לאסור בו חצי שיעור, שהרי כבר קבעו ראשונים ואחרונים דאין איסור חצי השיעור במקום שחסר במהות החטא וחלקיו אלא כשאין חסר אלא בשיעור בלבד, וכיון שכל איסור

ומפשטות דברי הגמ' ביומא ע"ט ע"א וביומא פ"א ע"א משמע דאכן כל גדר הצום אינו אלא איסור אכילה ושתיה אלא שנאמרו הדברים בלשון עינוי להשמיענו שיעור כותבת, שהרי אמרו (ע"ט) "קים להו לחכמים דבהכי מייתבא דעתיה דאדם בעיר מהכא לא מייתבי דעתי" ופרש"י "קים להו לרבנן וכו' ואע"ג דכל שיעור אכילת איסור בכזית היא הני מילי היכא דכתיבא אכילה אבל הכא אשר לא תעונה כתיב וכל כמה דלא מיתבא דעתיה ענוי הוא" ועוד אמרו שם (פ"א) "מפני מה לא נאמרה אזהרה בעינוי משום דלא אפשר היכי נכתוב נכתוב רחמנא לא יאכל אכילה בכזית" ופרש"י "אכילה בכזית משמע והתורה לא חייבה עליו אלא בישוב הדעת" ומשמע דכל הנ"מ במה שאמרה תורה לישון עינוי אינו אלא לענין שיעור כותבת אך איסורא כדקאי קאי, ואף

גדרי העינוי והצום ביה"כ

הבבלי והירושלמי, דלדעת הבבלי ליכא כלל יתובי דעתא בפחות מכותבת ומשו"כ הוי ככל חצ"ש דלר"ל אינו אסור אלא מדרבנן, ולדעת הירושלמי יש קצת יתובי דעתא אף בחצי שיעור ואסור מה"ת אף לר"ל. (והגאון היעב"ץ בספרו לחם שמים על משניות יומא כתב דלר"ל יש איסור תורה ביה"כ בכזית שהוא שיעור אכילה בכל התורה אף שאין בו יתובי דעתא, עי"ש).

ועוד משמע כדברינו מהמבואר בכמ"ק (נזיר ד', שבועות כ"ד, פסחים ע"ז ועוד) דהאוכל נבילה ביה"כ פטור מן הכרת משום דאין איסור חל על איסור, וגם בזה נראה דאם גדר האיסור כל כולו בגברא ואין איסור בעצם האכילה והמאכל אלא ביתובי דעתא לא מסתבר לומר אאחע"א דבנבילה נאסרה האכילה וביה"כ נאסר יישוב הדעת שהיא תוצאת האכילה והוא ענין אחר, וכיון שאמרו בזה אאחע"א נראה טפי דגם ביה"כ אין כאן אלא איסור אכילה כנ"ל.

ונמצא לפי"ז דיש ג' גווני באיסורי אכילה שבתורה. א: מאכלות אסורות שכל ענינם בחפצא דמאכלות מסויימות נאסרו בכל מקום ובכל זמן, וגדר זה כולל את רובם המכריע של

אכילה ביה"כ אינו בעצם האכילה אלא ביתובי דעתא ובפחות מכותבת ליכא יתובי דעתא כמבואר שם ביומא (ע"ט ע"א) מסתבר שאין בזה איסור מה"ת ואף שיש לפלפל הרבה ביסודות הסוגיא וחצ"ש, (ועיין מש"כ בזה במנחת אשר ויקרא סימן י"א) מ"מ נראה עיקר לפי הרגשת לבי דמוכח מזה דגם מצות העינוי ביה"כ אינו אלא איסור אכילה ביסודו.

והנה מבואר בירושלמי תרומות פ"ו משנה א' דמודה ר"ל ביה"כ דחצ"ש אסור מה"ת ולא נתבאר שם טעם הדברים ובבהגר"א כתב "דלא כתיב ביה אכילה אלא עינוי ובפחות מכשיעור נמי מיישב דעתיה כל שהוא", אך לכאורה נראה טפי לפי גמ' דידן דבפחות מכותבת תכא"פ אין כלל יתובי דעתא דבדף פ' הקשו "עוג מלך הבשן בכותבת וכו"ע בכותבת" ותירצו "קי"ל לחכמם דבהכי מיישבא דעתיה דאדם, עוג מלך הבשן פורתא וכו"ע טובא" הרי לן דאף ביתובי דעתא פורתא חייב כרת, אלא שבפחות מכותבת אין יתובי דעתא כלל ודוחק גדול לומר דיש ג' דרגות ביתובי דעתא, טובא דכל אדם, פורתא דעוג מה"ב, ופחות ממנו שבו חצי שיעור אסור מה"ת. ואפשר לשיטת הגר"א דבזה גופה נחלקו

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

מאכ"א כגון נבילה, טריפה, מינים
טמאים, ערלה וכלאה"כ וכדו'. ב:
חפצא מסויימת בזמן מסוים כגון חמץ
בפסח. ג: איסור אכילה שתלויה רק
בזמן דהיינו יוה"כ שבו כל המאכלות
שבעולם נאסרו, ודו"ק בזה.

ב

בחידושי האחרונים בזה

ובאמת תימה לומר שכן הכריע
החת"ס להלכה דמעשים בכל יום
שפוסקי הלכה ומורי הוראה בישראל
פוסקים לחשיב"ס ביוה"כ לאכול
כשיעורים כל היום כולו כדי שלא
יצטרכו לאכול פעם אחת כשיעור,
ולדברי המתנ"ח יצא שכרו בהפסידו,
ומשו"כ נראה דאף אם אכן חידוש זה
יצא מבית מדרשו של החת"ס לא
נאמרו הדברים להלכה אלא בדרך
פלפול בעלמא.

ב: אמנם באמת מצינו בחת"ס
חידוש עצום בדרך הנ"ל. בחידושי
החת"ס לראש השנה ט' ע"א כתב
"העירו עינינו מן השמים ומקום הניחו
לי להתגדר בו בעזהי"ת" וכתב לחדש
דמצוה לפרוש מאכילה ושתיה שעה
מסויימת לפני כניסת יוה"כ כדי
שיתחיל העינוי מיד בכניסת החג וכתב
לפרש בד"ז פשטיה דקרא "ועניתם את
נפשותיכם בתשעה לחודש" וכבר כתב
כעין דבריו בסדר משנה להגאון רבי

והנה מצינו בדברי האחרונים כמה
חידושי הלכה שיסודם, ההבנה דביוה"כ
אין גדר האיסור בעצם האכילה, אלא
ביתובי דעתא, ונבאר ונדון בדבריהם.

א: בשו"ת מחנה חיים או"ח ח"ג
סימן ל"ט כתב לחדש דהאוכל
לשיעורים ביוה"כ עד שדעתו מיושבת
עליו חייב כרת כיון דמ"מ אינו מעונה
אלא מיושב כאילו אכל כדרכו. ואחיו
בעל העט סופר כתב לו שם ששמע
הלכה זו מן החת"ס עי"ש.

וחידוש זה אין לו מקום אלא אם
נניח דגדר האיסור הוא ביתובי דעתא,
אבל אם נניח שיש כאן איסור אכילה
פשוט דכל עוד לא אכל כשיעור
תכא"פ פטור הוא, (ובאמת נראה דאף
אם בייתובי דעתא תליא נראה טפי
דאינו חייב אלא בכותבת תכא"פ,
דמ"מ אינו חייב אלא בייתובי דעתא
שע"י האכילה, אך מ"מ פשוט דאם
איסור אכילה יש כאן אינו חייב
בכה"ג).

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

ד: והמשנ"ב בביאור הלכה בסוס"י תרי"ח כתב דמי שאכל ביוה"כ לפקח נפשו ונתיישבה דעתו ושוב די לו בפחות מכשיעור ואכל כשיעור חייב כרת, וגם דבריו מחודשים עד למאוד דאיך נחייבנו כרת על אכילת חצי שיעור דהלא חצי השיעור הראשון אכל בחיוב גמור כדי לפקח נפשו, ואיך יתחייב על חצי שיעור, ולענ"ד נראה דיש פליטת קולמוס או טעות המעתיק בדברי הביאור הלכה דאם אכן כונת המשנ"ב להלכה מחודשת כ"כ היה מדגיש זאת, ולא היה שם את הדברים בפי הבנין ציון. ובאמת אין לדברים אלה זכר בדברי הבנין ציון, דכל ספיקו של הבני"צ אינו אלא במי שאכל לשם פקו"נ ושוב אין צריך לאכול כלל ואכל כשיעור, אם חייב כרת או לא, והסיק שחייב, והמשנ"ב העתיק בשמו דאם אכל חצי שיעור לפק"נ והשאר השלים לשיעור דחייב כרת, וזה חידוש כנ"ל.

אמנם כבר ביארנו, דבאמת נראה טפי דאין ביוה"כ אלא איסור אכילה ושתיה ומלבד שיעור כותבת אין בין איסור זה לשאר גדרי האכילה הכלליים שבכל מאכ"א ואכמ"ל.

וואלף באסקוויץ בפ"א מהלכות שביתת עשור עי"ש.

וגם דברים אלה מושתתים על ההבנה דאין איסור אכילה ביוה"כ אלא מצות עינוי בלבד, ואעפ"כ הדברים מחודשים עד למאוד, ולול"ד היה נראה פשוט דתחילת העינוי אינו אלא משעה שנמנע מאכילה ושתיה בהתקדש היום, וכז"פ.

אך מ"מ פשוט דאף לדברי החת"ס אין כאן אלא מצוה בעלמא וענין מסוים ולא איסור גמור, ואין ראייה מדבריו לדברי המחנ"ח וז"פ.

ג: בשו"ת כתב סופר או"ח סימן ל"א וכן בשו"ת בנין שלמה סימן מ"א כתבו לחדש דהאוכל חצי כותבת לפני שקידש היום והשלים חצי כותבת תכא"פ לאחר שקידש היום חייב כרת כיון שאין כאן איסור אכילה אלא מצות העינוי וכיון שביטל את העינוי לאחר שקידש היום ונתיישבה דעתו חייב כרת.

וגם חידוש זה מושתת על ההבנה שאין כאן איסור אכילה אלא מצות עינוי, דהלא פשוט דהאוכל חצי כזית חמץ בערב פסח וחצי זית בפסח תכא"פ אינו חייב כרת, וכז"פ.

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

ג

ויתובי דעתא, האם גדר העינוי נמשך ומצטבר וכאשר האדם צם מערב עד ערב נמצא שרוי בעינוי בסוף היום וזה מצותו להמנע מאכילה ושתייה כדי שיהיה מעונה בגמר יוה"כ (ולפי"ז פטור הוא מן המצוה ומנוע מלקיימה אם אכל בהיתר בו ביום), או שמא גדר העינוי הוא בכל שעה שהוא נמנע מלאכול ולשתות ועצם ההמנעות הוא העינוי ומצוה זו מתקיימת על ידו בכל שעה שהוא נמנע מלאכול (וזה מסקנת ההלכה דאף אם אכל בו ביום חייב הוא מה"ת להתענות אם נתיישרה דעתו). וכן ביאר גם בשו"ת שואל ומשיב מהדורא ד' חלק א' סימן כ' עי"ש.

ובגוף ספיקת הבנין ציון, לכאורה היה נראה דגם ספק זה תלוי בשני הצדדים הנ"ל, דאם איסור אכילה יש כאן פשוט דחייבים כל שיעור ושיעור אבל אם מצות עינוי יש כאן ואיסור יתובי דעתא יש לטעון דאחר ששוב אינו מעונה אין כאן איסור דאורייתא, וכיון שהלכה פשוטה הוא שאכן חייב הוא על כל אכילה ואכילה ע"כ דאיסור אכילה הוא.

אך באמת פשוט דאפשר דשני צדי הספק מושתתים על ההנחה דכל דין הצום ביוה"כ משום יתובי דעתא היא, אלא שנסתפק הבני"צ בגדר הענוי

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

כבוד ידי"נ וידיד ה'
זקן שקנה חכמה הרבה
הרב שלמה לורנץ שליט"א
כנהר שלום וכנחל שוטף!

הנני מתנצל על איחור תשובתי מעוצם טרדותי, ועל עתה באתי.

העיר מע"כ בשאלה גדולה לגבי חשיב"ס שצריך לאכול ביוה"כ ונפסקה הלכה בסימן תרי"ח סעיף ו' שיאכל פחות פחות מכשיעור אם אפשר, ולמה לא פסקינן שיאכל שלכא"כ דאינו אלא איסור דרבנן, וחצי שיעור הלא אסור מה"ת.

מע"כ הביא משו"ת כת"ס או"ח סימן קי"א ומשו"ת חת"ס ח"ו סי' כ"ג שאכן פסקו שצריך לאכול שלכא"כ ולא חצי שיעור ותמה שאף בארץ הונגריה ממלכת החת"ס והכת"ס לא נהגו לפסוק כמותם.

ובאמת שאלתו גדולה, אלא שתשובתה פשוטה, דמעולם לא פסקו עמודי העולם החת"ס והכת"ס למעשה דחשיב"ס חייב לאכול שלכא"כ ואסור לו לאכול חצי שיעור, ופעמים רבות למדתי את התשובות הנ"ל בעיון ואין בהם פסק המחייב את החולה לאכול שלכא"כ, ולא בכדי כתב החת"ס שם בלשונו הזהב "ואם אפשר שלכא"כ טפי עדיף" והרי לפני"כ כתב שיאכלו חצי שיעור, וברור מלשונו שא"א לחייב את החולה לאכול שלכא"כ, ולא מצינו במשנה ובגמרא, ברמב"ם ובשו"ע, אלא שצריך לאכול לשיעורים, אלא דמ"מ כתב החת"ס דאם אפשר עדיף לאכול שלכא"כ, אך פשוט וברור שאין בדבריו פסק שחייב לאכול שלכא"כ ואסור לאכול חצי שיעור.

וכך גם באריכותו הגדולה של הכת"ס שכל דבריו לחלוק על השאג"א שחידש דביוה"כ יש אסור דאורייתא באכילה שלכא"כ והכת"ס נקט דאין בה אלא איסור דרבנן ועיקר דבריו לא באו כתשובה לשאלה למעשה אלא כפלפול בהלכה, אלא שבפירות הנושרין שבסוף התשובה באות ג' כתב "חשיב"ס כדסגי ליה לאכול שלכא"כ אסור לו לאכול כדא"כ", ובאמת פשוט הוא דאם סגי ליה באסור דרבנן למה יעבור על איסור דאורייתא, אך גם הוא כתב "כדסגי ליה" כמו שכתב

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

אביו הגדול "ואם אפשר שלכא"כ" ולכאורה קשה דהלא תמיד אפשר ותמיד סגי ליה ולמה לא יתחייב לערב דבר מר במאכלו או להרתיחו או לאכלו חי (שלשת הדוגמאות של שלכא"כ בדברי הרמב"ם בפ"ד ממאכ"א), ומה זה שכתבו אב ובנו בסייג דאם אפשר יאכל שלכא"כ.

אלא נראה ברור כמו שכבר אמרתי למע"כ דאף דאיסור שלכא"כ קל לאין ערוך מאיסור חצי שיעור, אין לחייב את החולה לאכול שלכא"כ, וזה מכמה טעמים.

א: מחשש שימעט באכילה ולא יאכל כפי צרכו ויסתכן, דהלא ברור כשמש שכאשר האדם מצטער באכילה, מטבעו יבקש למעט צערו וימעט באכילה. פוק חזה מה שכתב הרא"ש ביומא פ"ח סי' י"ד לגבי מה שנחלקו הראשונים בחשיב"ס שצריך בשר אם עדיף להאכילו נבילה או לשחוט לו, ורוב הראשונים נקטו דעדיף לחמוט לו וכתב "ואני שמעתי משום דחיישינן שמא יהא החולה קץ באכילת איסור ויפרוש ויסתכן", הרי שחששו שמא ימנע מאכילה ויסתכן, ונראה דעד כאן לא נחלקו אלא באכילת איסור ולדעת שאר הראשונים אין בזה חשש דכיון דפקו"נ הוא אין כאן עבירה אלא מצוה רבה ולמה יקוץ באכילת מצוה, אבל בשלכא"כ שמטבע האדם לפרוש ממה שהוא קץ בו, חיישינן שמא יפרוש ויסתכן.

ומשום כך לא מצאנו חיוב לאכול שלכא"כ, אלא שחידשו החת"ס והכת"ס שאם החשיב"ס מכיר בנפשו שיאכל כפי הצורך ויקפיד בכך אף אם יאכל שלכא"כ ודאי שראוי ועדיף לעשות כן, ואפשר שאף מחוייב לעשות כן (וכך משמע קצת בכתב סופר), מ"מ אין זה פסק הלכה לרבים, ודו"ק בזה.

ועוד הוספתי בזה דאפשר דחששו גם דאכילת שלכא"כ ימעט ביתובי דעתא דכאשר קץ אדם באכילתו אין דעתו מתיישבת באכילתו, והרי כל עיקר היתר באכילה כדי שתתיישב דעתו ונמצא דכאשר יאכל שלכא"כ יצא שכרו בהפסדו. ועובדא ידענא באחד שנצרך לאכול ביוה"כ ולפי עצת רב אחד מלח את המים ששתה ואת האוכל שאכל, ובאיוולתו לא ידע הוא ולא ידע הרב הפוסק שמלח גורם לצמאון ונמצא שע"י רצונו לפגום מאכלו ושתייתו גרם לצורך בריבוי שתיה, ויצא שכרו בהפסדו.

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

וכמדומני שיש בדברינו ביאור מספיק להבין למה לא מצאנו בדברי גדולי הדורות שיפסקו דחשיב"ס צריך לאכול שלכא"כ ביוה"כ.

ומה שהקשה מעכ"ת מדברי החת"ס שהרי כתב שישתה התה והקפה בלא סוכר שלא יהיה הנאת גרונו, הרי דמ"מ אין בזה למעט יתובי דעתא, לא הבנתי דבריו דאין ענין הנא"ג לדרך אכילה ושני גדרים שונים הם, דאף אם ליכא הנא"ג בכה"ג לא יעלה על הדעת דשתיית קפה או תה ללא סוכר הוי שלכא"כ, שהרי רבבות ומליונים של בנ"א יש ששותים קפה ותה ללא סוכר כלל, וע"כ דשאני הנא"ג מענין שלא כדרך אכילה.

ובאמת נפלאו דברי החת"ס ממני גם לגבי מה שכתב דבלי סוכר ליכא הנאת גרונו, והלא המוני אנשים שותים משקאות אלה להנאתן ללא סוכר ואיך נאמר שאין בכה"ג הנאת גרונו, אתמהה.

ובגוף הדבר הארכתי במק"א לבאר דאין גדר הנאת גרונו קשור כלל לטעם המאכל הערב דהלא אין הרגשת טעם כלל בגרונו אלא על לשונו, אלא כל גדר הנאת אכילה הרגשת השביעה הוא, בין הנאת מעיו ובין הנאת גרונו, דחלק מתחושת השובע של בנ"א נובע משביעת הגרון ולא רק ממילוי המעיים, וא"כ פשוט דגם בתה ללא סוכר יש הנא"ג ולא כדברי החת"ס. ועיין במה שכתבתי בזה במנחת אשר לפסחים סימן ע"ז ובמנחת אשר ויקרא סימן י"ח ואכמ"ל.

הנני חוזר וכופל בברכת שלום
בהוקרה מרובה
אשר וייס

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

כבוד ידי"נ הרה"ג המצויין

במה שרצה לחדש דכאשר מחלת השפעת שכיחה ורבים החולים יש להקל בצומות לפי מה שידוע שפסק הגר"י סלנטר בימי מגפת החולירע שאף הבריאים יאכלו ואף נהג בעצמו היתר ובעיצומו של יוה"כ עלה על הבימה ואכל לעיני כל ההמון, ואף ביו"כ החמור נהג כן במקום שיש חשש פקו"נ, וחידש כת"ר דק"ו בשאר הצומות דאף החולה שאב"ס פטור מן הצום כמבואר בסימן תקנ"ד ס"ו.

ולענ"ד אין מקום לחידוש זה מחדא ותרי טעמי, ואבאר.

הנה כל סיפור הדברים אודות הפסק של מרנא הגר"י סלנטר לא נתברר אצלי כלל, ויש גרסאות שונות בענין זה. אמנם בהרבה מספרי ספורי המעשיות הביאו גירסה זו שכתב מע"כ ובספר מקור ברוך ח"ב פרק י"א כתב דהגר"י"ס עלה לבימה עם כוס יין ומזונות וקידש ואכל, ואם אכן קידש בהכרח שאכל כשיעור כדי שיהיה קידוש במקום סעודה דהאוכל פחות מכשיעור אינו מקדש, והרי זה תימה גמורה לומר שאכל כשיעור דהלא אף החולה צריך לאכול פחות מכשיעור כמבואר בסימן תרי"ח ס"ו, ועוד יש לתמוה בסיפור זה דלהלכה קיי"ל דחולה האוכל ביוה"כ פטור מלקדש כמבואר בסוסי' תרי"ח במג"א בשו"ע"ה בח"א ובמשנה ברורה ס"ק כ"ט עי"ש.

ובספר תנועת המוסר בפרק על חיי הגר"י"ס כתב גם הוא כנ"ל אך בהערות כתב שלדברי בנו של הגר"י"ס פסק לאכול פחות מכשיעור ועוד הביא מספר אחד דאף שפסק לאחרים שיאכלו, הוא עצמו לא אכל כלל, הרי שיש מבוכה גדולה בכל פרטי הענין, ובכלל אין לסמוך להלכה כלל על ספורי מעשיות ואין לנו אלא דברי הפוסקים מנחילי מורשה ולא זולתם.

ובספרי התשובות של התקופה ידעתי על שני מקורות. בשו"ת מצפה אריה (להגאון ר' אריה ליב ברודא אב"ד לבוב) או"ח סימן מ"א כתב שבילדותו בגרודנא שמע שבויילנא היה פולמוס גדול כאשר הגר"י"ס פסק שכל בני הקהילה

גדרי העינוי והצום ביוה"כ

יאכלו אף הבריאים וגדולי העיר התנגדו לו (ובספר תנועת המוסר הנ"ל הביא שמועה שהגאון ר' בצלאל הכהן מחה ברבים נגד הפסק), ולדבריו פסק הגרי"ס שיאכלו פחות מכשיעור עי"ש.

ובשו"ת הרב"ז להג"ר בנימין זאב שאפראן זצ"ל אב"ד בוקרשט סימן י"א הביא שהגרי"ס נתן עצה לאסור מערב יוה"כ את כל האוכל בקונס ושוב אין איסור חל על איסור כדי להינצל מאיסור כרת דיוה"כ, והגר"ב ז"ל פקפק בעצה זו. במסגרת זהב על הקיצור שו"ע כתב גם הוא עצה זו בשם הגרי"ס וכתב שכל גאוני דורו נחלקו עליו, ועיין עוד בשו"ת אגרות משה או"ח חלק ג' סימן צ"א שכתב גם הוא שהגרי"ס התיר לכל בני העיר לאכול ולא פירש אם אכלו כשיעור או פחות מכשיעור

הרי לן מבוכה בענין סיפור זה גם בספרי השו"ת של התקופה.

אך עצם ההוראה שגם הבריאים יאכלו פחות מכשיעור בשעת המגיפה ביוה"כ, כבר הורה זקן החת"ס בשו"ת ח"ו סי' כ"ג וכ"כ בשו"ת מצפה אריה שם שכך הורה הגאון בעל שואל ומשיב בשעת המגיפה בשנת תרל"ג, הרי דאף אם לא נדע בבירור מה וכיצד הורה הגר"י סלנטר, מ"מ כבר מצינו פסק זה בדבריהם של עמודי ההלכה מלבד הגרי"ס כמבואר.

והמשנ"ב בבה"ל סימן תקנ"ד ס"ו הביא מספר פתחי עולם שפסק כן גם בתשעה באב שבשעת המגיפה יאכלו פחות מכשיעור והארכתו בדבריו במק"א.

אמנם אין לדמות כלל את מגיפת החולרע שבה עסקו כל הגדולים הנ"ל למחלת השפעת בזמה"ז, דמגיפת החולרע הפילה אלפים ורבבות חללים ולא היה בידם אמצעים להירפא ממנה, וכמחלת הראתן בימי חז"ל שחששו להידבק בה באופן מופלג ביותר כמבואר בכתובות דף ע"ז ע"ב דר' זירא לא הוי יתיב בזיקיה ור' אמי ור' אסי לא הוי אכלי ביצים שעברו במבוי שלהם, כך חרדו להדבק במגיפת החולרע, וכמבואר בספר פתחי עולם שם שגזרו שאיש לא יצא מפתח ביתו, ומי שצריך לצאת יכסה את פיו ואפו בבגד, עי"ש. ואין זה דומה כלל למחלת השפעת בזמנינו לא מצד חשש ההדבקה ולא מצד הסכנה שבמחלה,

גדרי העינוי והצום ביה"כ

דמעשים בכל יום שאנשים חולים בשפעת ואין צוחה ברחובותנו, ואין השפעת נתפסת כסכנת נפשות.

ובאמת מצינו מי שחולק על החת"ס אף במגיפת החולרע, עיין שו"ת ראשית ביכורים שמעיד שאלפים צמו בוילנא ואף אחד לא ניזוק ולכן דעתו שחלילה להקל לבריאים, והביאו בשד"ח חלק ט' מערכת יוה"כ סימן ג' אות ד' ועיין מש"כ בזה, ומ"מ נראה דבשפעת אין להקל אף בשאר הצומות.

ואף שאמרו שלא גזרו תענית במקום חולי, אין לנו אלא כשחולה בפנינו ולא מצינו שהקילו בצומות שמא יחלה, ואין ללמוד הלכה זו ממה שהקילו כעיי"ז בפקו"נ כמבואר בתרי"ח ס"א בבה"ל דפקו"נ שאני דכל שיש בו אף ספק פקו"נ דוחה את כל איסורי התורה והארכתי במק"א להוכיח מדברי הפוסקים לדורותיהם דמצינו דאף פקו"נ עקיף דוחה כל איסורי תורה, ואין זה ענין כלל לחשש שמא יפול למשכב שאין בו סכנה, ובפרט שאין כל יסוד להניח שהצום יכול לגרום בדרך כלשהיא לסיכוי יתר לחלות בשפעת, וכל זה פשוט מאד.

ומשום כל זה נראה דאין יסוד כלל להוראה הנ"ל, ואף בזמן שרבים חולי השפעת כל שלא חלה חייב להתענות כדין ואין להקל בו אף לשיעורים.

ביקרא דאורייתא

אשר וייס

לכבוד הגאון הבקי בכל חדרי תורה הרב אשר וייס שליט"א,

גמר חתימה טובה להרב ולכל משפחתו. קיבלתי שיעורו של הרב שליט"א על עניני אכילה ביוה"כ ונהנתי מאוד מפלפולו ביקאותו וחריפותו של הרב. מתוך חביבות הדברים רציתי להעיר קצת, ובטוחני שכבר הרגיש הרב ברובם ככולם.

א. מש"כ הרב דמשמע מכמה סוגיות ביומא שגדר העינוי ביוה"כ אף ששיעורו ביתובי דעתא, עיקרו הוא איסור אכילה. יש להביא ראיה גדולה לזה מהגמ' יבמות מ. דאי אבא שאול היא מאי תרי גוויי איכא באכילת שיירי מנחה, וכי תימא רצה לתאבון אוכלה רצה אכילה גסה אוכלה, אכילה גסה מי שמה אכילה והאמר ר"ל האוכל אכילה גסה ביוה"כ פטור מ"לא תעונה", ופרש"י וז"ל פטור דלא עבר על "אשר לא תעונה" שאף זה עינוי הוא שמזיק את עצמו עכ"ל. ולכאורה תמוה דבשלמא ביוה"כ דהגדרת החיוב הוא להיות במצב של "עינוי" ולמנוע יתובי דעתא, שפיר מסתברא לפטור אכילה גסה דכיון שהוא מזיק את עצמו הוא מוסיף על העינוי ואינו מבטל העינוי ומש"ה פטור. אבל אין ראיה למצות אכילת קדשים דהגדרת החיוב הוא מצות אכילה (כדפרש"י דכיון דלאו אכילה היא מ"ואכלו אהרן ובניו" דרישא נפקא), יתכן דחייב אף באכילה גסה דנהי דמקרי עינוי, יתכן דמקרי נמי אכילה. א"ו מוכח מהסוגיא דהגדרת העינוי אף ביוה"כ הוא גדר של אכילה דומיא דכל התורה כולה, ושפיר הביא הגמ' ראיה מיוה"כ לכל התורה כולה. וזה ראיה גדולה נגד השאג"א שחידש דחייב ביוה"כ בשלא כדרך אכילה כיון דלא כתיב ביה "אכילה", והא אף ביוה"כ הגדרת האיסור הוי אכילה.

ב. אגב, יש להעיר על רש"י הנ"ל, אמאי הוצרך רש"י לפרש דבאכילה גסה "שאף זה עינוי הוא שמזיק את עצמו", דלכאורה היה מספיק לפרש דאכילה גסה אינו מבטל העינוי ולא מייבא דעתא ומש"ה פטור, ולמה הוצרך להוסיף דזה מדגיש ומגביר העינוי מפני שמזיק את גופו. ונראה דמשמע מפרש"י דאילו אכילה גסה לא הוי מזיק ליה, אף שלא מקרי אכילה מפני שאינו מועיל לו ואינו מחזק אותו כסתם אכילה דעלמא, אכתי היה ראוי לאסרו ביוה"כ ולהתחייב עליו, דנהי דלא מקרי "אכילה" ואינו חייב מדין אכילה, אכתי היה ראוי לחייבו מפני שמיתבא דעתיה. שהרי יש מקום לומר דיתובי דעתא אינו תלוי בשביעת מעיו, אלא תלוי בהחזקת גופו. ובזה ניחא הא דקאמר בהש"ס דכותבת הגסה מיישב דעתו של אדם, כו"ע טובא ועוג מלך הבשן פורתא. דאי בשביעת מעיו תליא מילתא, לא מסתבר שתהא שיעור שוה לכל, אלא הענין הוא ששיעור זה מועיל להחזיק גופו של אדם, כו"ע טובא דהיינו לזמן ארוך, ולעוג מלך הבשן פורתא דהיינו לזמן קצר. לכן גם כשאוכל אכילה גסה, אף דלא מקרי אכילה, ראוי להתחייב דמיתבא דעתיה, דהיינו שתוספת אוכל מחזיק את גופו לזמן ארוך יותר. לכך פרש"י שאכילה גסה אינו מחזיק את גופו כלל אלא אדרבה מזיק את גופו ומועיל להגביר העינוי ולא לבטלו. ולפי"ז יש לדחות הראיה הנ"ל, דנהי דס"ל להש"ס שאף ביוה"כ הגדרת האיסור הוי איסור "אכילה" ומש"ה הביא ראיה לאכילת קדשים דאילו הוי מקרי אכילה ראוי להתחייב אף ביוה"כ, מ"מ אף אי לא מקרי אכילה נמי ראוי להתחייב מחמת יתובי דעתיה. וא"כ אין סתירה מהגמ' הנ"ל לדברי האחרונים (המחנ"ח, החת"ס, והבנין ציון) שהביא הרב שהבינו דחייב ביתובי דעתיה אף בלא אכילה. מ"מ דוחק גדול להגדיר מצות עינוי ביוה"כ שחייב באכילה בלא יתובי דעתא (ובלבד שתהא האכילה כשיעור יתובי דעתא), וביתובי דעתא בלא אכילה.

ג. הרב הביא כמה אחרונים להוכיח מדבריהם דהגדרת אכילה ביוה"כ הוא ביתובי דעתיה, ולכאורה הו"ל להביא דברי המנח"ח שירד לדון דנהי דבכל איסורי תורה קיי"ל שחייב על הנאות גרון אף בלא הנאת מעיו, יתכן דביוה"כ דביתובי דעתיה תליא מילתא קיי"ל דחייב על הנאת מעיו בלא הנאת גרון (כגון שכרכו בסיב ואכלו, וכן כשאכל ע"י שפופרת שמכניס אוכל לתוך הקיבה דרך החוטם). מ"מ הוכיח המנח"ח מהא דקיי"ל

דבעינן שיאכל כותבת הגסה בשיעור כדי אכילת פרס, דע"כ לאו ביתובי דעתא גרידא תליא, אלא בעינן אכילה המביא לידי יתובי דעתיה וממילא כשכרכו בסיב ובלעו או הכניס אוכל לקיבה דרך שפופרת פטור. וכן הורה הגר"ח"ע לדינא בתשובות אחיעזר ח"ג ס' ס"א (אלא דנשאל שם בהכנסת אוכל דרך החלחולית, ובכה"ג העידו הרופאים שלא יגיעו האוכל לקיבתו כלל, והוי כזורק אבן לגו ממש), דאף אם לא סגי בהנאת גרון גרידא משום דבעינן יתובי דעתיה, מ"מ בהנאת מעיו גרידא נמי אינו חייב, דבעינן אכילה דרך הגרון דוקא. אלמא דאינו חייב עד דאיכא יתובי דעתיה דרך אכילה "אבל מה שמיתב דעתו שלא בדרך אכילה הוי עינוי לגבי יוכ"פ". ולא רק ביוה"כ אמרינן כן, אלא אף בכל התורה כולה אליבא דר"ל דקפיד בהנאת מעיו, היינו אף בהנאת מעיו אבל הנאת גרון נמי בעינן, בזה מיושב הא דמודה ריש לקיש לריו"ח דשלא כדרך אכילה אינו חייב אע"פ שיש לו הנאת מעיו. ואף להשאג"א שחידש שחייב ביוה"כ אף שלא כדרך אכילה כיון דלא כתיב "אכילה", לאו משום דלא בעינן הנאת גרון וסגי בהנאת מעיו לחוד, אלא דנהי דבעינן הנאת גרון, אף שלא כדרך אכילה חשיב הנאת גרון. היוצא מדבריו דבכל התורה כולה קיי"ל דבעינן אכילה דהיינו הנאת גרון וגם דרך אכילה לאפוקי שלא כדרך אכילה. בבשר בחלב וכלה"כ בעינן אכילה דהיינו הנאת גרון אלא דלא בעינן דרך אכילה. ביוה"כ, דעת החת"ס והמנח"ח דבעינן הנאת מעיו, ולדעת הגר"ח"ע הוי ככל איסורים דסגי בהנאת גרון [וראייתו משבועות יג. דמשכחת כרת ביוה"כ אף שמכפר בלא תשובה כגון דחנקתיה אומצא דלא נכנס האוכל למעיו ואע"פ"כ חייב על הנאת גרונו]. ואף להחת"ס והמנח"ח דבעינן הנאת מעיו, היינו אף הנאת מעיו אבל בעינן נמי "אכילה" דהיינו דרך גרון. ואף להשאג"א דחייב אף שלא כדרך אכילה, נהי דליכא קפידא בדרך אכילה, "אכילה" דהיינו הנאת גרון מיהא בעינן.

ד. סברתו של המחנה חיים דכשאוכל פחות פחות מכשיעור עד שנתיישב דעתו חייב כיון שהוא אינו מעונה וכאילו אכל כדרכו, לא הבנתי. דמשמע מדברי הרב דאף לדעת המחנה חיים אינו חייב כשיאכל חצי כותבת ואחר שעבר כא"פ עוד חצי כותבת וכן עשה ב' או ג' פעמים, שדין זה מבואר בהדיא בשו"ע ס' תרי"ח ס"ז לאכול פחות מכשיעור לשהות ולחזור ולאכול. וא"כ גם המחנה חיים מודה שמותר לעשות כן כמה פעמים ובלבד שלא יבא לידי מצב של יישוב הדעת. אכן, לא ידעתי באיזה שיעור "יישוב הדעת" מחייב, בשיעור שביעה ממש כדין בהמ"ז דאורייתא, אתמהא.

ה. לדעת הכת"ס (ס' ל"א) והבנין שלמה (ס' מ"א) שחדשו שאם אכל חצי כותבת לפני שקידש היום, ובתוך כא"פ חזר והשלים השיעור אחר שקידש היום, שחייב כרת דבמה שהשלים שיעור כותבת אחר שקידש היום ביטל העינוי ונתיישרה דעתו, הוכיח הרב דס"ל דאף בלא אכילה חייב. אכן, אף לדעת המנח"ח והגר"ח"ע דבעינן נמי אכילה ולא סגי בהנאת מעיו וביתובי דעתיה גרידא, אכתי יש מקום לחדש חידושם באופן שאכל לפני שקידש היום כותבת הגסה חסר כזית, ואחר שקידש היום בתוך כא"פ חזר ואכל כזית ועי"ז השלים שיעור כותבת, דיש כאן "אכילה" ביוה"כ, ויתובי דעתיה נמי איכא ומש"ה חייב כרת.

ו. מה שתמה הרב שליט"א על דברי הביה"ל סוף ס' תרי"ח שחידש בשם הבנין ציון דחולה שצריך לאכול פחות מכשיעור ואכל כשיעור שחייב כרת ע"ז, הגם שיש לתמוה אהא דהבין שזהו דעת הבני"צ, מ"מ לא הבנתי אמאי תמה הרב על עיקר שיטתו. מדברי הרמב"ם בהל' שבת והכס"מ שם מבואר דכל איסורין שבתורה דחויין הן במקום פקו"נ ולא הותרו, נמצא דבשעה שאכל פחות מכשיעור איסור משום פקו"נ, הגם שאילו אתו לקמן לאמלוכי אמרינן ליה זיל אכול (וא"צ כפרה כמש"כ המ"ב בס' תרי"ח ס"ק ה' בשם הבנין ציון דאונס רחמנא פטריה), מ"מ איסורא מיהא הוי, ומש"ה כשמוסיף משהו על מה שצריך לפקו"נ ובאותו משהו השלים השיעור, מסתבר כדברי הביה"ל שהוא חייב כיון דסוף סוף אכל שיעור שלם של איסור. שהרי העונש אינו על מה שעשה עבירה באכילה כשיעור, אלא במה שאכל איסור כשיעור [אא"כ היה כל משהו ומשהו לצורך פקו"נ].

ז. במה שיישב הרב תשובת השואל, אמאי מורין להאכיל חשיב"ס פחות מכשיעור דהוי איסור תורה (דקיי"ל

כריו"ח), ולא להאכילו שלא כדרך אכילה דהוי רק איסור דרבנן. לענ"ד יש להאלים הקושיא דדעת השאג"א הוא שחייב ביוה"כ אף שלא כדרך אכילה, וא"כ לשיטתו הרי יצא שכרו בהפסדו שאילו היה אוכל שיעור שלם שלא כדרך אכילה הרי אכל באופן שחייב כרת לדעת השאג"א (אע"פ שהכת"ס ס' קי"א האריך להשיג על השאג"א). מ"מ עד כאן לא מחייב השאג"א אלא כשהוא אוכל דרך הנאת גרון רק שהוא שלא כדרך אכילה כגון שעירב בו דבר מר או הרתיחו. אבל מודה השאג"א שאם אוכל באופן שלא מקרי אכילה כלל וליכא הנאת גרון כלל כגון שמכניס שפופרת דרך חוטמו לתוך כריסו ומכניס האוכל דרך שפופרת או אף כשכורך האוכל בסיב ובולע, משמע שאף איסורא דרבנן ליכא, דזה לא מקרי אכילה כלל [ולא דמי לשלא כדרך אכילה וגם לא דמי לחצי שיעור]. ובאמת אף אם אין לחייב כל חולה וחולה לעשות דברים כאלו בביתם כיון שיכול לבא לידי סכנה [כעין סברת הרב], מ"מ חולה שיש בו סכנה הנמצא בבית חולים ויש אפשרות להאכילו על פי הרופאים דרך השפופרת, ראוי לעשות כן, ולא להאכילו כדרכו פחות מכשיעור.

ח. מה שהשיג הרב על החת"ס שצוה לשתות טייה בלא סוכר כדי למעט הנאת גרון [לפי הנחתו דהנאת גרון היינו טעם המאכל הערב], דבלי סוכר ליכא הנאת גרון, לא הבנתי הקושיא. דודאי מודה החת"ס דיש בזה הנאת גרון, אלא דבמה שממעט הנאתו ממנו הוא ממעט בהנאת גרון, ואף שיש הרבה ששותים טייה בלי סוכר ונהנים ממנו יותר בלי סוכר, מ"מ למי שרגיל לשתות עם סוכר ונהנה יותר עם הסוכר, שפיר צוה לו החת"ס למעט הנאתו ולשתות בלי סוכר. וגם על מה שהשיג הרב דבמה שממעט הנאתו אינו ממעט "הנאת גרון" שהנאת גרון אינו מקושר לטעם המאכל הערב, יש להקשות מפרש"י בחולין קג: בד"ה בשל בין השיניים, דאף לריו"ח דאזיל בתר הנאת גרון מודה דמה שנשאר בין השיניים אינו מצטרף לכזית משום דאף גרונו לא נהנה במה שנשאר בין השיניים "שאיין אדם טועם עד שיהא סמוך לבית הבליעה כדכתיב וחיך אוכל יטעם". הרי משמע מפרש"י שהנאת גרונו מקושר לטעימת האוכל. מ"מ אכתי אפשר לומר כדברי הרב (ולא כדברי החת"ס) דהנאת גרון אינו תלוי במתיקת המאכל דבין אם שותה הטייה בלי סוכר ונהנה ממנו מעט בין אם שותה עם סוכר ונהנה ממנו הרבה, הנאת גרונו שוה בשניהם שטעם ממאכל שבפיו. ואפשר דלאו דוקא נקט החת"ס "הנאת גרונו" אלא שכוונתו שראוי למעט הנאתו במה שאוכל ושותה ביוה"כ כיון שרצונו של תורה שתשאר ביוה"כ במצב של עינוי נפש כל מה דאפשר. ולדעת החת"ס השותה צריך לשתות דוקא מים ולא מי פירות במקום שאפשר לו במים, כדי למעט הנאתו וצ"ע.

הכותב וחותם בכבוד התורה,

אבי ליבוביץ

פאלא אלטא, קאליפרניה